

UNIWERSYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE
WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH

Wojciech Dereszewski

*Rola władz lokalnych w kreowaniu przedsiębiorczości gospodarczej na
przykładzie gmin województwa warmińsko-mazurskiego*

Założenia rozprawy doktorskiej

Opiekun naukowy:

dr hab. Renata Marks-Bielska, prof. UWM

Olsztyn 2019

Spis treści

1. Uzasadnienie wyboru tematu.....	3
2. Założenia metodyczne badań.....	8
2.1. Cel i zakres badań.....	8
2.2. Hipotezy badawcze	9
2.3. Metody i narzędzia badawcze.....	10
3. Wybrane wyniki badań.....	12
4. Podsumowanie i wnioski.....	22
5. Literatura.....	24
6. Ramowy plan pracy	25
7. Wykaz dorobku naukowego.....	26

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Znaczenie przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym jest niezaprzeczalne. Jest to jeden z najistotniejszych atrybutów modelu gospodarowania, a także warunek rozwoju zarówno przedsiębiorstw, jak i całej gospodarki. Złożoność i wielowątkowość zagadnień w ramach problematyki przedsiębiorczości spowodowała, że nie wykształciła się jej jednolita teoria. Na kształtowanie się współczesnego rozumienia istoty przedsiębiorczości wpływ miały przede wszystkim trzy szkoły. Pierwsza z nich została ukształtowana wg poglądów F. Knighta – lata 20. XX w. Druga – jest związana z koncepcją J. Schumpetera (lata 30. XX w.). Trzecia, wywodząca się ze szkoły austriackiej i jej przedstawiciela I.M. Kirznera (lata 70. XX w.). Kontynuatorami myśli Schumpetera byli m.in.: P.F. Drucker oraz D. Hisrich i M.P. Pers. Rozważania teoretyczne nt. przedsiębiorczości koncentrują się przede wszystkim na dwóch nurtach. Pierwszy dotyczy indywidualnych cech osobowości. Drugi wskazuje na przedsiębiorczość jako proces podejmowania nowych inicjatyw gospodarczych, rozwoju dotychczasowej działalności, pobudzania innowacyjności, wprowadzania i stosowania nowych technologii, tworzenia nowych produktów i usług. W centrum zainteresowania badaczy coraz częściej znajduje się przedsiębiorczość jako proces. Spojrzenie statyczne na przedsiębiorcę ustępuje pola badaniom dynamiki zjawisk przedsiębiorczości (Gąsiorowska-Mącznik 2016, s. 22-23, 32-33).

W praktyce gospodarczej szczególnie ważne jest powiązanie dążeń władz lokalnych do rozwoju jednostek samorządowych, którymi kierują z tworzeniem dogodnych warunków do działalności przedsiębiorstw na terenie gminy (m.in. kreowanie pożądanых uwarunkowań lokalizacyjnych dla rozwoju lokalnego sektora gospodarczego). Zgodnie z wytycznymi m.in. Banku Światowego, krajów UN i OECD celem rozwoju lokalnego jest budowanie i wykorzystywanie potencjału obszaru, np. gminy, aby doprowadzić do lepszej przyszłości gospodarczej i jakości życia mieszkańców danej jednostki terytorialnej (Kisman, Tasar 2014, s. 1689-1696).

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w krajach rozwiniętych (m.in. przykład Kanady) wskazują, że samorząd terytorialny ma do odegrania istotną rolę we wspieraniu lokalnego rozwoju gospodarczego (Turvey 2006). Nie jest to jednak łatwe, ponieważ sam fenomen przedsiębiorczości, ze względu na konieczność zaangażowania lokalnych społeczności i uruchomienia ich twórczego potencjału, a także mnogość

form, w jakich się on przejawia, nie poddaje się w pełni „administracyjnemu sterowaniu” (Skica, Bem 2014, s. 87).

Rozwój lokalny jest procesem, który rozpatrywany jest na trzech głównych płaszczyznach: gospodarczej, społeczno-kulturalnej i ekologicznej. Zakres gospodarczy dotyczy m.in. inicjowania i rozwijania przedsiębiorczości, zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej. Co istotne, nie chodzi tutaj tylko o zwiększenie liczby przedsięwzięć, lecz także elastyczne dostosowanie struktur do sytuacji rynkowej (Śniegowska 1992).

Działania władz lokalnych w zakresie wspierania przedsiębiorczości w dalszej perspektywie powinny wykazać się konkretnymi efektami, które przejawiają się: wzrostem zatrudnienia ogółem, wzrostem inwestycji na terenie gminy i dochodów własnych wypracowanych przez nią, zróżnicowaniem gospodarki lokalnej, wzrostem liczby podmiotów gospodarczych, a w konsekwencji – wzrostem zamożności społeczności lokalnej. Władze gminy w szczególny sposób dbające o rozwój lokalnej przedsiębiorczości aktywnie zabiegają o nowe inwestycje, są otwarte na wszelkie inicjatywy gospodarcze, zapewniają przyjazny klimat i profesjonalną obsługę inwestorów, a także wspierają przedsiębiorców, którzy prowadzą działalność gospodarczą na terenie gminy (Marks-Bielska 2016, s. 13-14).

Rozwój społeczno-gospodarczy jest procesem, który z jednej strony dokonuje się wskutek działania spontanicznych sił rynkowych, indywidualnych decyzji ludzi jako przedsiębiorców i konsumentów, a z drugiej strony pod silnym wpływem zbiorowych decyzji, stosowania wielu instrumentów oddziaływania przez władze publiczne na sferę gospodarki, w tym również ukształtowanych wzorców działania i sposobu zorganizowania samych instytucji publicznych (Gąciarz 2012, s. 19). Również na poziomie lokalnym rozwój społeczno-ekonomiczny nie zależy tylko od bazy ekonomicznej i możliwości jego finansowego wsparcia, lecz coraz częściej można wskazać na jego uwarunkowanie czynnikami o charakterze instytucjonalnym (MacLeod, Goodwin 1999, Gibbs i in. 2001).

Jedną z ważnych funkcji władz gminy jest pobudzanie i dynamizowanie procesów rozwojowych gospodarki lokalnej. Centralne miejsce w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego powinno zajmować kreowanie i stymulowanie rozwoju gospodarczego, ponieważ sfera ekonomiczna jest podstawą procesów rozwojowych we wszystkich innych aspektach życia. Działania podejmowane w obszarze lokalnej polityki gospodarczej mają na celu m.in. utrzymanie istniejących podmiotów

gospodarczych i wspieranie ich dalszego rozwoju oraz pozyskiwanie nowych przedsiębiorców (Marks-Bielska i in. 2016, s. 44).

Warunkiem oddziaływania władz lokalnych na rozwój społeczno-ekonomiczny jest ich wyposażenie w niezbędne narzędzia. Muszą być one przystosowane do dwójakiego rodzaju zadań. Po pierwsze do identyfikacji występujących w poszczególnych jednostkach problemów, diagnozowania sytuacji, obszaru analizy uwarunkowań rozwojowych wewnętrznych i zewnętrznych i do programowania kierunków oddziaływań i sposobów przeprowadzania poszczególnych operacji. Po drugie – do wprowadzenia w życie dokonanych ustaleń i programów przez realizację przyjętych celów strategicznych i włączanie podmiotów społeczno-gospodarczych w proces implementacji tych celów (Potoczek 2012, s. 249).

Jednostki samorządu terytorialnego coraz intensywniej uczestniczą w świadomym kształtowaniu warunków rozwoju gospodarczego przestrzeni lokalnej i regionalnej. Wykorzystują do tego szereg instrumentów i metod postępowania służących głównie pobudzaniu przedsiębiorczości (Kozuch 2011, s. 9, Olejniczak 2016, s. 35-36). Podstawową kwestią pozostaje sposób, w jaki zostaną one połączone w długofalową, spójną politykę wsparcia przedsiębiorczości. Ważna wydaje się tutaj stabilność wykreowanych warunków oraz to, w jakim zakresie odpowiadają na zapotrzebowanie zgłaszane przez samych przedsiębiorców. Wydobyć i odpowiednio wzmocnić zidentyfikowany potencjał wymaga bowiem od władz lokalnych perspektywicznego podejścia, bez którego inicjowane przedsięwzięcia będą się charakteryzowały przypadkowością, brakiem ciągłości i długofalowości, a tym samym – niską skutecznością (Skica, Bem 2014, s. 83).

Realizując programy rozwoju przedsiębiorczości samorządy często współpracują z już istniejącymi przedsiębiorstwami. Następstwem ich wspólnego działania jest niewątpliwie:

- poznanie ich potrzeb i możliwości rozwojowych, co umożliwia władzom gminy tworzenie warunków ułatwiających prowadzenie działalności gospodarczej na jej terenie,
- włączenie przedsiębiorców w rozwiązywanie problemów gminy,
- prowadzenie wspólnej promocji jednostek samorządu terytorialnego na arenie krajowej i międzynarodowej,
- podejmowanie wspólnych przedsięwzięć inwestycyjnych w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, np. w sferze mieszkalnictwa, turystyki itp.

Jedną z form skłaniających funkcjonujące podmioty do zachowań oczekiwanych przez gminy są także instrumenty ekonomiczno-finansowe. Największe znaczenie spośród dostępnych w gminie instrumentów finansowych odgrywa budżet. Jest on uchwalany przez radę gminy corocznie wg ściśle ustalonych procedur (Sobczak 2000, s. 151-154).

Jak słusznie podkreśliła Gąciarz (2012, s. 22), wykorzystanie szans rozwojowych zależy w dużej mierze od tego, jak funkcjonują instytucje samorządowe – organy władzy (uchwałodawcze i wykonawcze), urzędy, agendy i przedsiębiorstwa samorządowe (Marks-Bielska i in. 2017). Podzielić należy zdanie Pakońskiego (2003, s. 9), że im szybciej władze samorządowe dostrzegą potrzebę oddolnego budowania przewag wzrostu i jego potencjału, tym większe jest prawdopodobieństwo szybszego rozwoju gminy – zarówno w oparciu o potencjał endogeniczny, jak i kapitał zewnętrznych inwestorów.

Kierunek i tempo rozwoju lokalnego determinuje specyficzna dla konkretnej gminy kombinacja czynników, zarówno egzogenicznych, jak i endogenicznych, które mogą być zarówno lokomotywami, jak i hamulcami rozwoju. Czynniki zewnętrzne mają charakter makroekonomiczny i wiążą się z rozwojem całej gospodarki. Wewnętrzne zaś to m.in.: skumulowana na danym obszarze baza ekonomiczna, kapitał ludzki, stan zagospodarowania przestrzeni wraz z infrastrukturą i elementy środowiska naturalnego.

Samorządy lokalne powinny w większym stopniu skupiać się na lokalnym potencjale i możliwościach jego efektywnego wykorzystania. Ważne jest, czy same władze lokalne przejawiają skłonność do przedsiębiorczości i mają wizję rozwoju swojej gminy. Efektywna polityka prorozwojowa władz samorządowych powinna cechować się: kreatywnością i świadomością roli, jaką w gospodarce spełnia samorząd lokalny, skutecznością podejmowanych decyzji, racjonalnym planowaniu polityki rozwoju, a także wprowadzaniem nowoczesnych form rządzenia (w tym współrządzenia). Wyniki badań dowodzą, że czynnikiem sprawczym niedomagań w zakresie efektywnego wspierania przedsiębiorczości jest w głównej mierze zachowawcza polityka władz gminy. Ich działalność pozbawiona strategicznych celów uniemożliwia aktywne kreowanie lokalnej gospodarki (Skica, Bem 2014, s. 85-88).

Rozwój przedsiębiorczości jest podstawowym czynnikiem wzrostu zamożności społeczeństwa. Trzeba to mieć na uwadze poszukując szans pełniejszego spełnienia oczekiwań i aspiracji mieszkańców na poziomie kraju, regionów i lokalnym. Wraz

z poprawą zamożności mieszkańców zwiększają się możliwości pełniejszej realizacji zadań jednostek samorządowych. Stąd dbałość o przedsiębiorczość i tworzenie odpowiednich warunków do jej rozwoju jest szczególnie ważnym wyzwaniem dla wszystkich instytucji rządowych i samorządowych (Karaszewski i in. 2015, s. 56).

O relacjach przedsiębiorstw z sektora MSP ze środowiskiem lokalnym pisali m.in. T. Noronha Vaz i F. Nicolas (2001, s. 10). Według tych autorów rozwój rynku lokalnego zależy od funkcjonowania na nim małej przedsiębiorczości, której działania oparte są na lokalnych zasobach czynników wytwórczych. W relacje pomiędzy przedsiębiorstwem, a środowiskiem lokalnym zaangażowane są także lokalne społeczności, którym przynoszą one wymierne korzyści. Rola środowiska lokalnego w rozwoju przedsiębiorstw nie powinna się jednak ograniczać tylko do dostarczania zasobów. Niezwykle ważne jest, aby środowisko tworzyło przyjazny klimat dla małej przedsiębiorczości, interpretowany jako pewien rodzaj bliskości – kulturowej, społecznej i geograficznej (Noronha Vaz, Nicolas 2001, s. 10). Zatem o rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w środowisku lokalnym, obok zasobów czynników produkcyjnych, decydujące znaczenie ma wspieranie przez władze lokalne przedsiębiorców oraz kreatywność społeczności, która zamieszkuje te obszary (Zuzek 2018, s. 161-162).

Dotychczasowe badania dotyczące rozwoju lokalnej przedsiębiorczości w niewielkim zakresie koncentrowały się na konfrontacji ocen stymulant i destymulant zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej dokonywanych przez lokalnych przedsiębiorców i gminne władze samorządowe. Badania różnych autorów (m.in.: Karaszewskiego i współautorów 2016, Lizińskiej 2012, Dziemianowicza 2008, Stachowiaka 2007) ukazywały zależności występujące między aktywnością lokalnych władz samorządowych a napływem kapitału zagranicznego. Ze względu na niedostatek aktualnych badań empirycznych na temat uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości w gminach, uwzględniających jednocześnie opinie przedstawicieli firm i władz samorządowych, podjęcie problemu badawczego jest celowe i uzasadnione. Uwzględnienie uzyskanych wyników badań przez władze samorządowe woj. warmińsko-mazurskiego, które wspieranie przedsiębiorczości uznają za jedno z najważniejszych zadań, może przyczynić się do poprawy warunków prowadzenia działalności gospodarczej w regionie.

2. Założenia metodyczne badań

2.1. Cel i zakres badań

W teorii ekonomii, a także w prowadzonych współcześnie badaniach empirycznych coraz większego znaczenia nabierają instytucje i struktury instytucjonalne. Podkreślany jest ich wpływ na zachodzące procesy ekonomiczne. Taki stan rzeczy jest wynikiem zwiększonego zainteresowania instytucjonalizmem oraz włączaniem do ekonomii głównego nurtu twierdzeń nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI), co w konsekwencji przyczynia się do stosowania interdyscyplinarnego podejścia w prowadzonych badaniach ekonomicznych (Williamson 1985, s. 15, Lisowska 2004). Samorząd lokalny, wg założeń ekonomii instytucjonalnej, jest instytucją formalną należącą do organizacji i funkcjonującą w gospodarce obok dwóch innych grup instytucji (norm i rynków) (North 1984, s. 184, Marks-Bielska, Kozajda 2018, s. 200).

W kreowaniu skutecznych i efektywnych instytucji mogą pomóc sukcesywne badania ukierunkowane na analizę koncepcji, procesu kształtowania, strategii działania monitorowania i ewaluacji ich zdolności (*capacity*) (Vincent, Stephen 2015, s. 1, 5). Działania ukierunkowane na budowanie potencjału instytucji mogą być pomocne w skutecznym wykorzystaniu i alokacji zasobów instytucji. Budowanie zdolności implikuje działania wzmacniające wiedzę, możliwości (*abilities*), umiejętności (*skills*) prowadząc m.in. do poprawy struktur instytucjonalnych oraz procesów w taki sposób, że organizacja może skutecznie wypełniać swoją misję i cele w zrównoważony sposób. Znaczenie pożądaných zmian instytucjonalnych wynika zasadniczo z tego, że ułatwiają one przedsiębiorcom efektywne wykorzystanie ich potencjału i rozwój (Marks-Bielska i in. 2017, s. 17).

Prorozwojowe działania podejmowane w obszarze lokalnej polityki gospodarczej ukierunkowane są najczęściej na utrzymanie już działających przedsiębiorstw i umożliwienia im dalszego rozwoju, a także na stworzenie warunków sprzyjających powstawaniu nowych przedsiębiorstw (Lizińska i in. 2017, s. 8). Działalność gospodarcza przedsiębiorstw jest warunkiem koniecznym do zainicjowania wzrostu gospodarczego. Przedsiębiorstwa oddziałują na przestrzeń ekonomiczną w wymiarze lokalnym przez zagospodarowanie lokalnych czynników produkcji, a przez swoje powiązania gospodarcze stymulują wzrost w wymiarze regionalnym (Typa 2016, s. 73). Struktury instytucjonalne, na które składają się poszczególne instytucje

(formalne i nieformalne), w gospodarce rynkowej tworzą natomiast mechanizm alokujący zasoby (Marks-Bielska i in. 2017, s. 17).

Celem badań była identyfikacja i ocena uwarunkowań kreowanych przez władze lokalne inicjujących powstawanie i wspierających rozwój podmiotów gospodarczych.

Pytania badawcze:

1. Jakie czynniki zewnętrzne i wewnętrzne stymulują tworzenie i rozwój podmiotów gospodarczych?
2. Jakie działania ukierunkowane na rozwój przedsiębiorczości gospodarczej podejmują samorządy gminne?
3. Czy występują różnice w postrzeganiu oddziaływania narzędzi wspierających działalność gospodarczą przez przedsiębiorców i władze gminy?
4. Jakie bariery towarzyszą powstawaniu i rozwojowi przedsiębiorstw na poziomie gminy?
5. Które z czynników utrudniających powstawanie i rozwój przedsiębiorstw w gminie są najważniejsze?

2.2. Hipotezy badawcze

Zrealizowanie postawionego celu badawczego wymagało weryfikacji następujących **hipotez badawczych:**

1. Wsparcie instytucjonalne oferowane podmiotom gospodarczym przez gminne władze samorządowe w procesie zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej jest postrzegane przez przedsiębiorców jako mało skuteczne.
2. Występują różnice między lokalnymi władzami samorządowymi a przedsiębiorcami w hierarchizacji ważności barier towarzyszących prowadzeniu działalności gospodarczej w gminie.

2.3. Metody i narzędzia badawcze

Wśród metod wykorzystanych do realizacji postawionego celu badawczego oraz weryfikacji przyjętych hipotez badawczych znalazły się:

a) krytyka piśmiennictwa oraz analiza danych statystycznych

Następstwem wykorzystania tych metod była szczegółowa analiza przeglądu literatury krajowej i zagranicznej odnoszącej się do badanej problematyki przedsiębiorczości i rozwoju lokalnego. Efektem przeprowadzonych analiz było zidentyfikowanie i zdefiniowanie czynników determinujących przedsiębiorczość gospodarczą i rozwój lokalny.

Podstawę teoretyczną podjętych badań stanowiły m.in. prace dotyczące ekonomii instytucjonalnej, teorii przedsiębiorczości i lokalnego rozwoju gospodarczego klasyków, jak i współczesnych autorów. Przegląd literatury obejmuje prace naukowe wydane w języku polskim i angielskim. Zgromadzone źródła informacji dały podstawę do przeanalizowania podejść, pojęć i punktów widzenia naukowców, którzy dotychczas zajmowali się podjętą problematyką i nadały kierunek prowadzonym badaniom.

Bazę empiryczną skompletowano na podstawie danych statystycznych pochodzących z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego, a także danych pierwotnych pozyskanych w wyniku badań ankietowych.

b) badanie ankietowe

Badania ankietowe przeprowadzono wśród wszystkich zarządzających gminami w woj. warmińsko-mazurskim (116) oraz wśród wybranej losowo grupy reprezentatywnej przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na terenie analizowanego województwa (471 przedsiębiorstw).

c) metody statystyczne

Weryfikacja postawionych hipotez badawczych polegała na dokonaniu dokładnej analizy i oceny postrzegania poszczególnych działań podejmowanych przez władze gmin zarówno przez przedsiębiorców, jak i wykorzystując informacje na ten temat, jakie pozyskano na podstawie badań ankietowych. Obliczono wskaźnik ważności poszczególnych działań leżących w gestii lokalnego samorządu. Został on poddany testowaniu na istnienie statystycznie istotnych różnic między postrzeganiem danego

problemu przez przedsiębiorców i samorządowców, co pozwoliło na wskazanie występowania statystycznie istotnych różnic w postrzeganiu działań lokalnego samorządu w rozwoju gospodarczym między zarządzającymi gminą a funkcjonującymi na jej terenie przedsiębiorcami.

Weryfikacja drugiej hipotezy badawczej polegała na ustaleniu hierarchii ważności czynników rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej w zależności od ich postrzegania przez poszczególnych samorządowców i przedsiębiorców. Pozwoliło to na wskazanie, czy władze gminne w ten sam lub inny sposób postrzegają wymagania przedsiębiorców dotyczące ich wspierania w konkretnym działaniu i miejscu. W przypadku wysokiej zgodności odpowiedzi, otrzymany wynik należy interpretować w kontekście dobrej współpracy z samorządem, a także wysokiej świadomości dotyczącej tych wymagań. Z kolei, zróżnicowana hierarchia może oznaczać brak wiedzy na temat wymagań przedsiębiorców. Ponadto odmienne zdanie dotyczące tej kwestii może świadczyć o braku odpowiedniego zaangażowania oraz odpowiedzialności samorządu lokalnego za tworzenie przyjaznego klimatu inwestycyjnego i społecznego w zakresie skutecznego kreowania rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej.

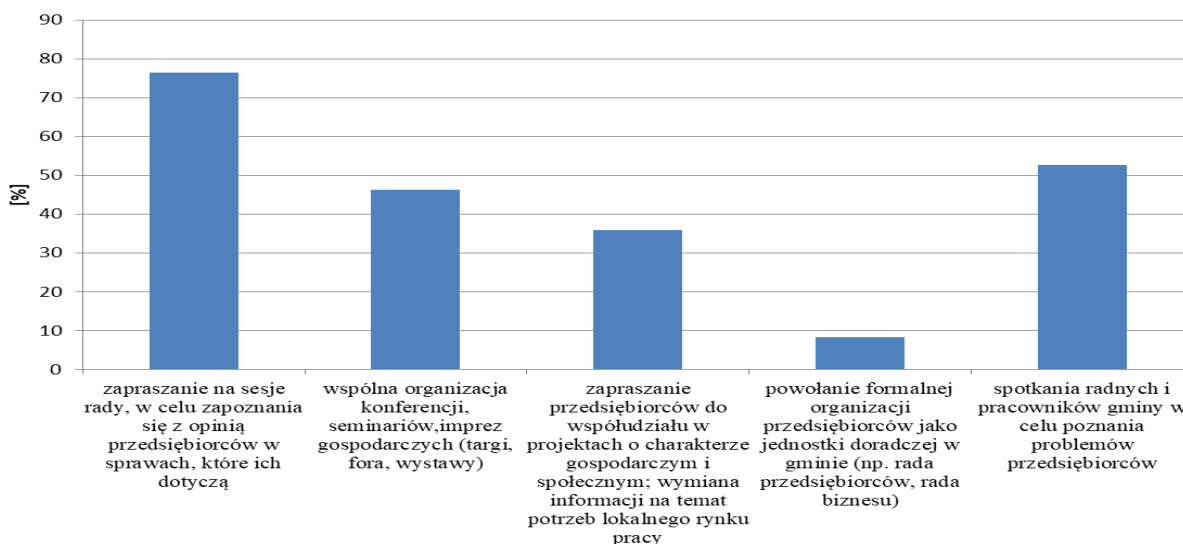
d) metody wnioskowania naukowego

Za metodę wnioskowania naukowego posłużyły indukcja i dedukcja. Indukcja pozwoliła na sformułowanie wniosków dotyczących zależności występujących między działalnością samorządu lokalnego a lokalizacją przedsiębiorstw w określonej gminie. Z kolei dedukcja umożliwiła stworzenie odpowiednich ram teoretycznych niezbędnych do przeprowadzenia badań empirycznych.

3. Wybrane wyniki badań

W 2018 r. przeprowadzono badania ankietowe wśród wszystkich zarządzających gminami w woj. warmińsko-mazurskim (116) oraz wybranej losowo grupy reprezentatywnej przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na terenie analizowanego województwa (471 przedsiębiorstw). Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, iż samorządy gminne w różny sposób angażują przedsiębiorców w tworzenie przyjaznych warunków do rozwoju biznesu (rys. 1). Aż ponad 76% wóldarzy gmin zapraszało przedsiębiorców na sesje rady gminy chcąc zapoznać się z opinią prowadzących działalność gospodarczą w sprawach, które ich dotyczą. Prawie 53% respondentów organizuje spotkania radnych i pracowników urzędu gminy w celu poznania problemów przedsiębiorców.

Wciąż niedoceniane jest przez samorządowców zapraszanie przedsiębiorców do współdziałania w różnych projektach o charakterze gospodarczym czy społecznym oraz wymiana informacji o potrzebach lokalnego rynku pracy. Ponad $\frac{1}{3}$ badanych (36%) zwróciła uwagę na ten aspekt. Natomiast nieco ponad 8% ankietowanych samorządowców zadeklarowało, że angażuje się w powołanie formalnej organizacji przedsiębiorców (np. rady biznesu) jako jednostki doradczej w gminie. Prawie połowa (46%) badanych wóldarzy gmin organizowała wspólnie z przedsiębiorcami konferencje, seminaria, imprezy gospodarcze, targi, fora czy wystawy.

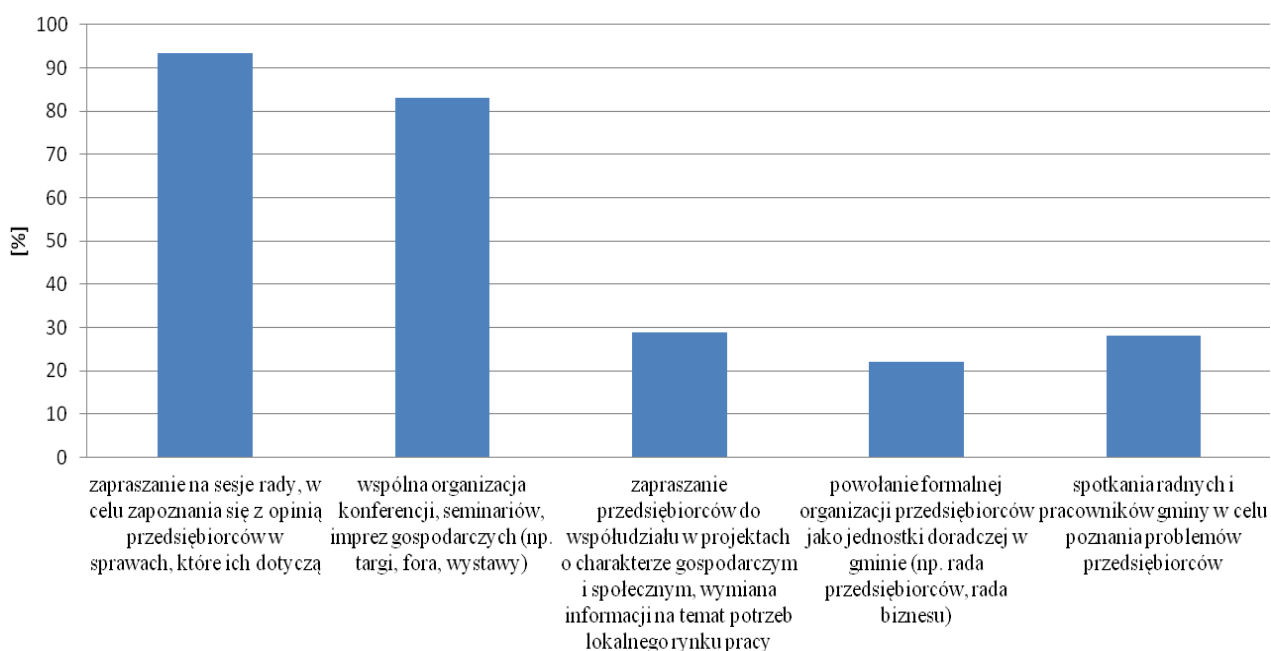

Rys. 1. Sposoby angażowania przedsiębiorców w tworzenie przyjaznych warunków do rozwoju biznesu wskazane przez samorządowców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Rozkład odpowiedzi udzielonych przez przedsiębiorców na to samo pytanie był następujący: większość z nich (93%) wskazała, że zarządzający gminą zapraszają ich na sesje rady, bowiem ważna jest dla włodarzy opinia przedsiębiorców nt. barier i możliwości prowadzenia działalności gospodarczej na danym terenie. Prawie 83% badanych przedsiębiorców wskazało, że angażuje się we wspólną organizację z samorządowcami konferencji, seminariów i imprez gospodarczych, a niespełna 29% ankietowanych było zapraszanych przez zarządzających gminą do współudziału w projektach o charakterze gospodarczym i społecznym. Niewiele mniej badanych przedsiębiorców (28,20%) wskazało, że uczestniczy w spotkaniach radnych i pracowników urzędu gminy mających na celu identyfikowanie i rozwiązywanie problemów związanych z zakładaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej na terenie określonej gminy (rys. 2).

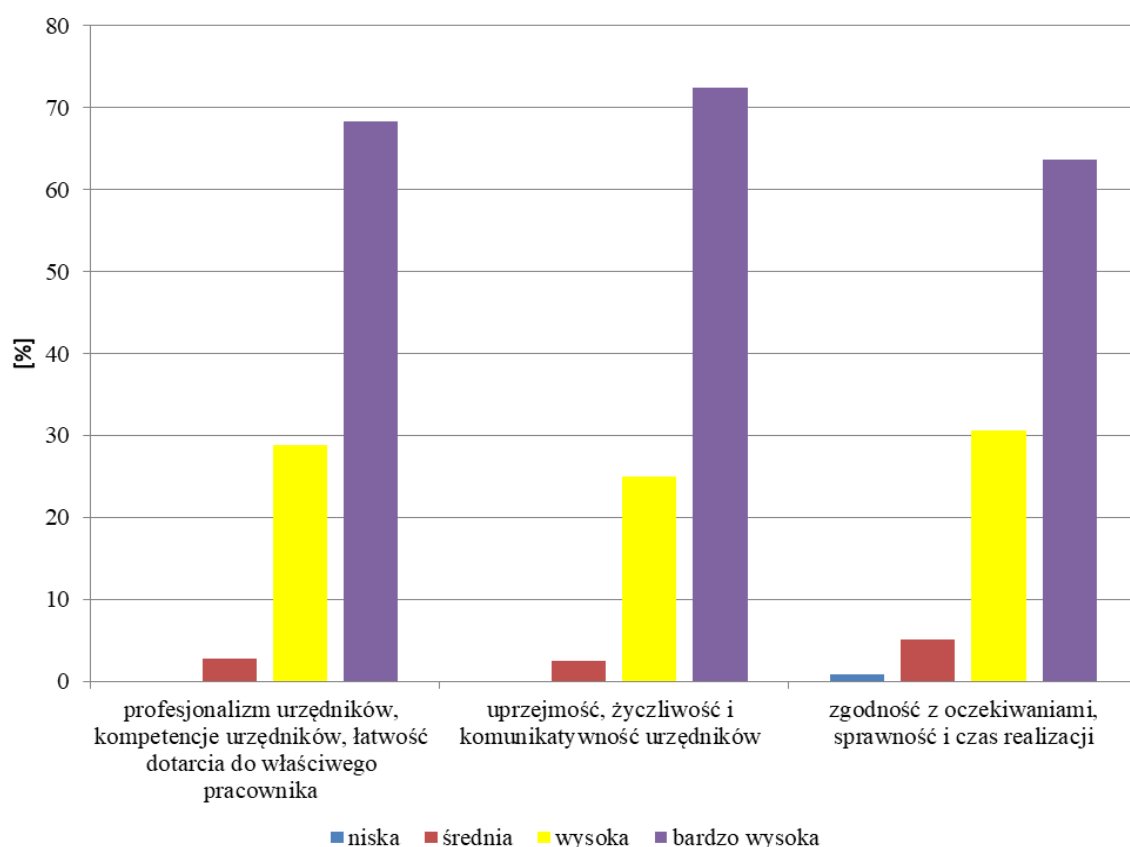

Rys. 2. Sposoby angażowania przedsiębiorców w tworzenie przyjaznych warunków do rozwoju biznesu wskazane przez prowadzących działalność gospodarczą*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

W opiniach zdecydowanej większości badanych samorządowców jakość usług świadczona przez pracowników urzędu gminy jest bardzo wysoka (rys. 3). Prawie $\frac{3}{4}$ (72,45%) badanych oceniła uprzejmość, życzliwość i komunikatywność urzędników na bardzo wysokim poziomie. Nieco ponad 68% respondentów bardzo wysoko oceniło profesjonalizm i kompetencje urzędników oraz łatwość dotarcia do właściwego pracownika. Z kolei prawie 64% ankietowanych samorządowców uważało, iż świadczone przez nich usługi wykonywane są na bardzo wysokim poziomie, zgodnie z oczekiwaniami, sprawnie oraz w szybkim czasie realizacji.

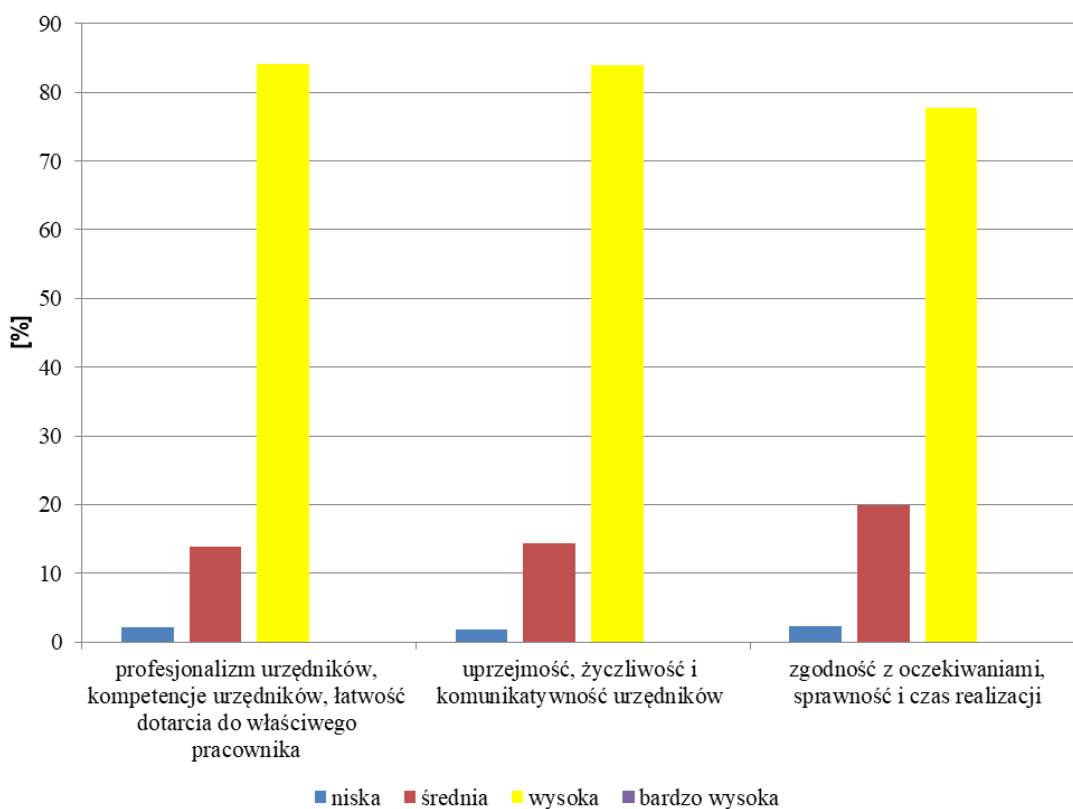

Rys. 3. Jakość świadczonych usług przez pracowników urzędu gminy wskazana przez samorządowców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Prawie 84% ankietowanych przedsiębiorców wysoko oceniło uprzejmość i życzliwość oraz komunikatywność urzędników. Nieco ponad 84% respondentów podkreśliło wysoki poziom profesjonalizmu pracowników urzędu gminy, ich kompetencje i łatwość dotarcia do właściwego pracownika. Z kolei ponad $\frac{3}{4}$ (77,76%) badanych przedsiębiorców wysoko oceniło jakość świadczonych przez urzędników usług w zakresie zgodności z oczekiwaniami, sprawności i czasu realizacji (rys. 4). Nikt z badanych przedsiębiorców nie wskazał bardzo wysokiej oceny w poszczególnych odpowiedziach. Natomiast samorządowcy ocenili siebie w każdej kategorii najczęściej bardzo wysoko. Może to świadczyć o braku samokrytycyzmu ze strony urzędników oraz nieznanności potrzeb i oczekiwań przedsiębiorców.

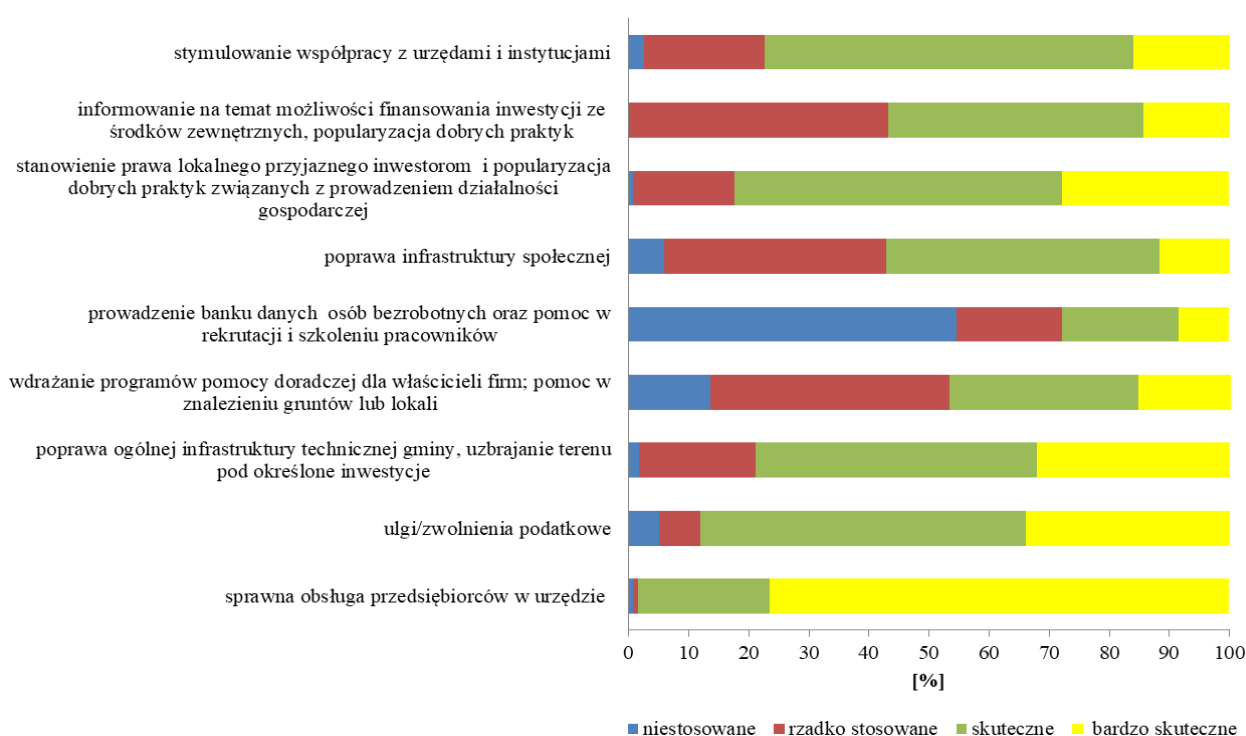

Rys. 4. Jakości świadczonych usług przez pracowników urzędu gminy wskazana przez prowadzącą działalność gospodarczą*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Spośród wielu narzędzi wspierających podejmowanie i rozwój działalności gospodarczej aż ponad 98% badanych samorządowców uważało sprawną obsługę przedsiębiorców w urzędzie za skuteczną i bardzo skuteczną. Również 88,10% respondentów podkreślało istotne wsparcie w ulgach i zwolnieniach podatkowych. Bardzo duże znaczenie dla ankietowanych (prawie 79%) w podejmowaniu i rozwoju przedsiębiorczości ma infrastruktura techniczna oraz właściwe uzbrajanie terenów inwestycyjnych. Nieco ponad 70% samorządowców uważało stanowienie prawa lokalnego przyjaznego inwestorom oraz popularyzację dobrych praktyk w biznesie za skuteczne i bardzo skuteczne narzędzie w rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej. Zdecydowana większość badanych urzędników (ponad 77%) uznała, że stymulowanie współpracy z urzędami i instytucjami jest skutecznym wsparciem dla przedsiębiorców. Z kolei 56,80% ankietowanych twierdziło, że informowanie przedsiębiorców o możliwościach finansowania inwestycji ze źródeł zewnętrznych jest narzędziem skutecznym i bardzo skutecznym (rys. 5).

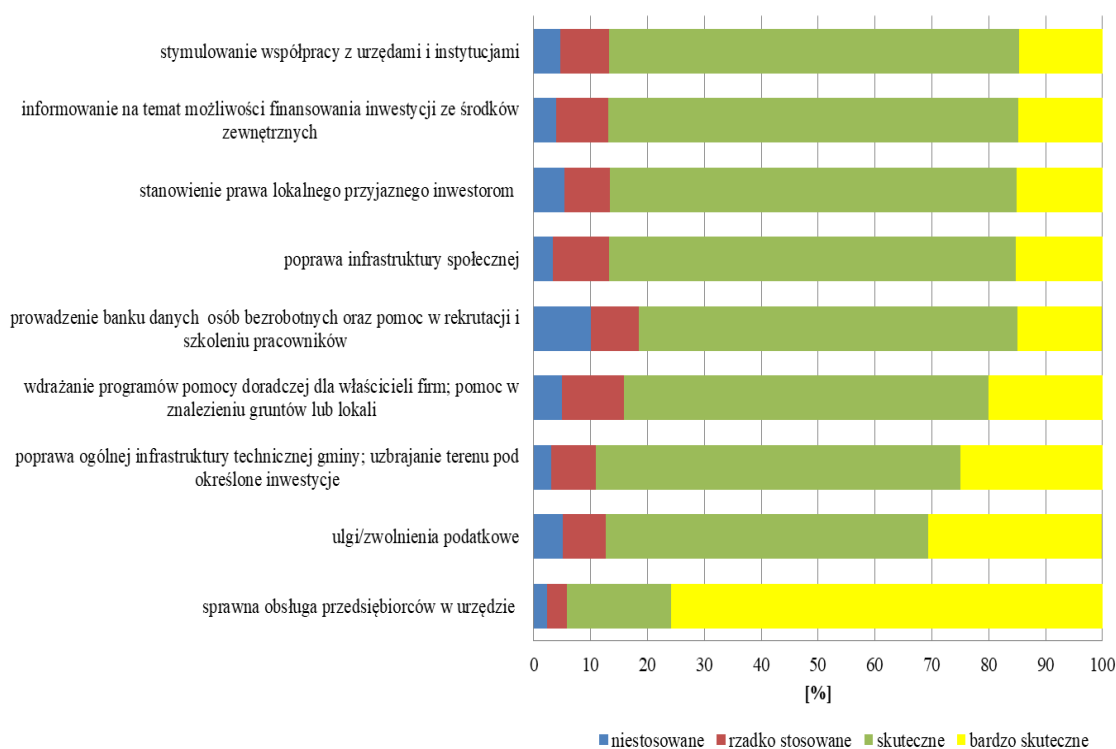

Rys. 5. Narzędzia wspierające podejmowanie i rozwój działalności gospodarczej wykorzystywane przez władze gminy wskazane przez samorządowców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Z danych zawartych na rysunku 6 wynika, że nieco inaczej niż samorządowcy odpowiedzieli ankietowani przedsiębiorcy na to samo pytanie. Zdecydowana większość badanych (94,20%) uważała sprawną obsługę przedsiębiorców w urzędzie za narzędzie bardzo skuteczne w podejmowaniu i rozwoju działalności gospodarczej. Coraz większe znaczenie dla przedsiębiorców stanowi prowadzenie banku danych osób bezrobotnych oraz pomoc w rekrutacji i szkoleniu pracowników (ponad 81% badanych), podczas gdy samorządowcy w ponad 76% uznali to narzędzie za rzadko stosowane. Może to oznaczać rozbieżne podejście do jednego z najważniejszych czynników w rozwoju lokalnym jakim niewątpliwie jest kapitał ludzki. Z kolei dla 87,30% ankietowanych przedsiębiorców bardzo skutecznym narzędziem w podejmowaniu działalności okazało się stosowanie ulg i zwolnień podatkowych.

Rys. 6. Narzędzia wspierające podejmowanie i rozwój działalności gospodarczej wykorzystywane przez władze gminy wskazane przez przedsiębiorców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że 93% gmin posiadało strategię rozwoju, w 43,80% z nich uwzględniono rozwój przedsiębiorczości gospodarczej. Najczęstszą formę wsparcia przedsiębiorczości wskazaną w strategii rozwoju było tworzenie związków i stowarzyszeń (67,60%). W nieco ponad 37% badanych gmin było to przystąpienie do sieci. Natomiast 22,50% badanych samorządowców stwierdziło, że włączenie terenów ich gminy do specjalnej strefy ekonomicznej (rys. 7).

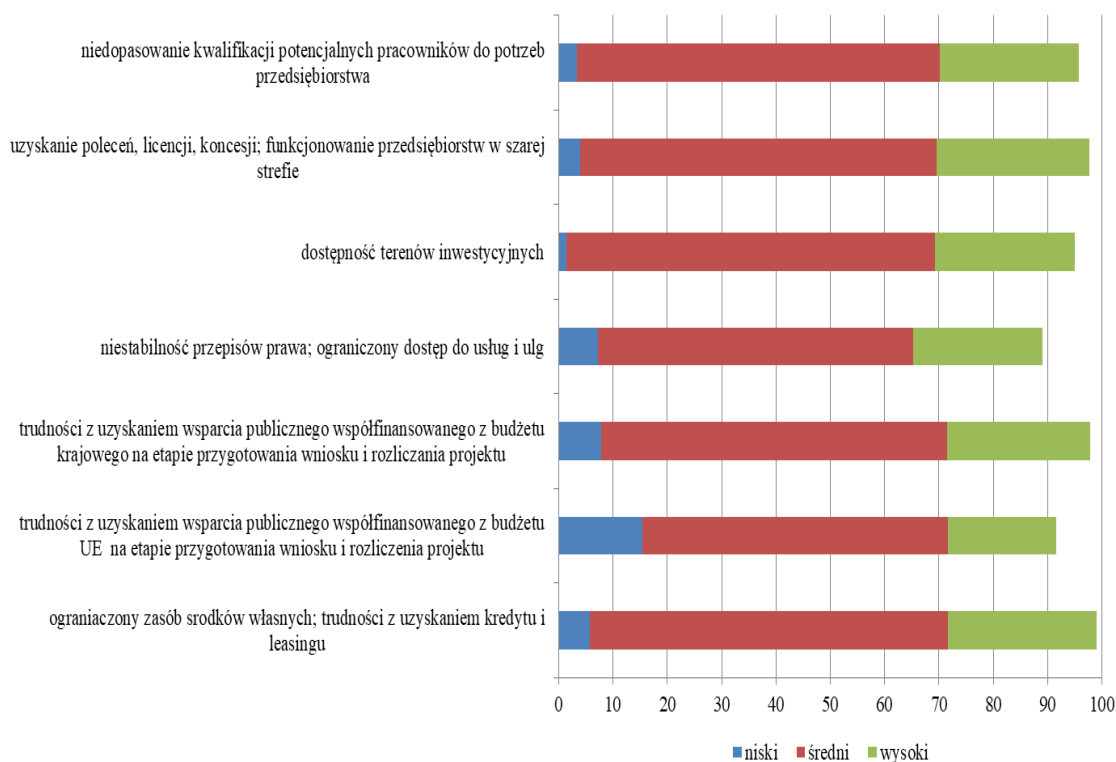
Rys. 7. Formy wsparcia przedsiębiorczości zawarte w strategii rozwoju gmin wskazane przez samorządowców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wśród wielu czynników mających wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej ankietowani przedsiębiorcy w dużej mierze (prawie 94%) za najważniejsze czynniki uznali: dostępność terenów inwestycyjnych, uzyskanie pozwoleń, licencji, koncesji oraz funkcjonowanie przedsiębiorstw konkurencyjnych w szarej strefie. Badani (92,42%) dostrzegli problem w niedopasowaniu kwalifikacji potencjalnych pracowników do potrzeb przedsiębiorstwa. Może to oznaczać brak zdiagnozowania przez lokalne samorzady oczekiwań przedsiębiorców oraz niedostosowanie kształcenia zawodowego do istniejących potrzeb lokalnego rynku pracy. Respondenci często też (prawie 82%) podkreślali niestabilność prawa oraz ograniczony dostęp do usług i ulg. Równie ważnym czynnikiem mającym wpływ na

prowadzoną działalność gospodarczą był dla 93,31% przedsiębiorców ograniczony zasób środków własnych oraz trudności z uzyskaniem kredytu i leasingu (rys. 8).

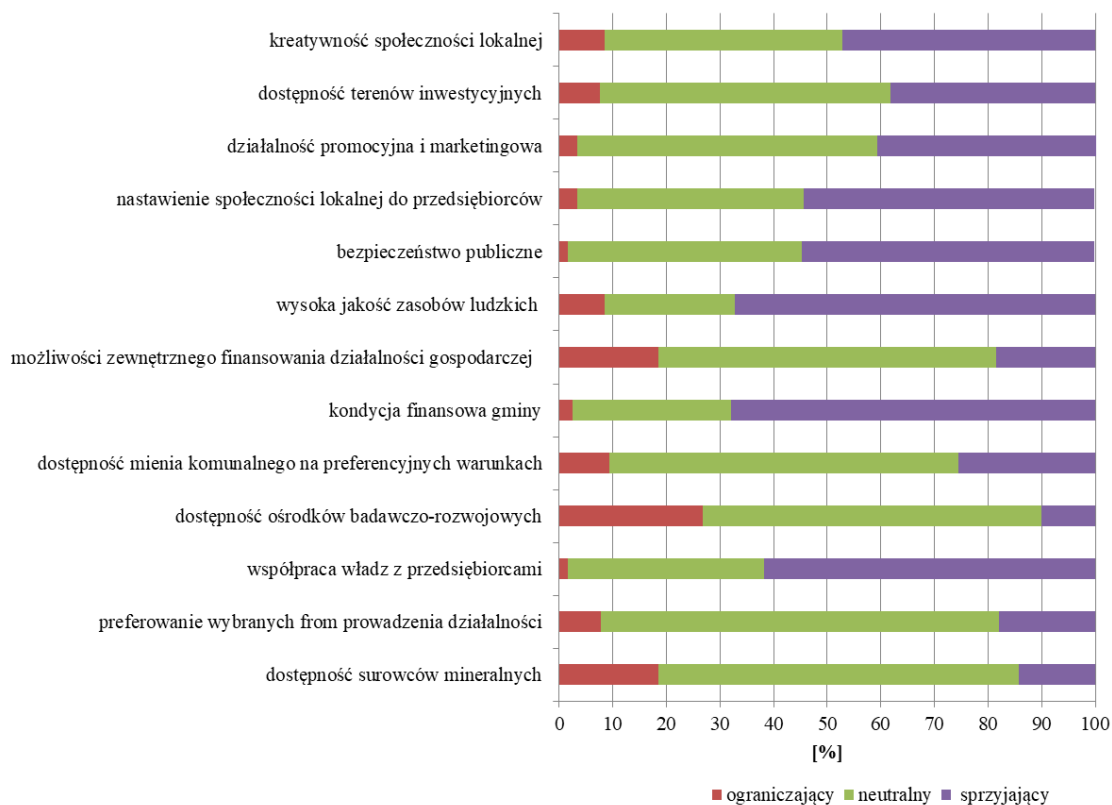

Rys. 8. Stopień wpływu czynników na prowadzenie działalności gospodarczej w opinii przedsiębiorców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Spośród najważniejszych czynników determinujących podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej 67,30% badanych samorządowców uznało wysoką jakość zasobów ludzkich (wiedza, kompetencje, umiejętności) oraz kondycję finansową gminy (67,90% ankietowanych). Czynnikiem sprzyjającym prowadzeniu działalności gospodarczej była dla prawie 62% respondentów współpraca władz lokalnych z przedsiębiorcami, jak również bezpieczeństwo publiczne (prawie 55% badanych). Natomiast bardzo małe znaczenie (14,30%) miała dla ankietowanych samorządowców dostępność surowców mineralnych oraz preferowanie wybranych form prowadzenia działalności (17,90%) (rys. 9).

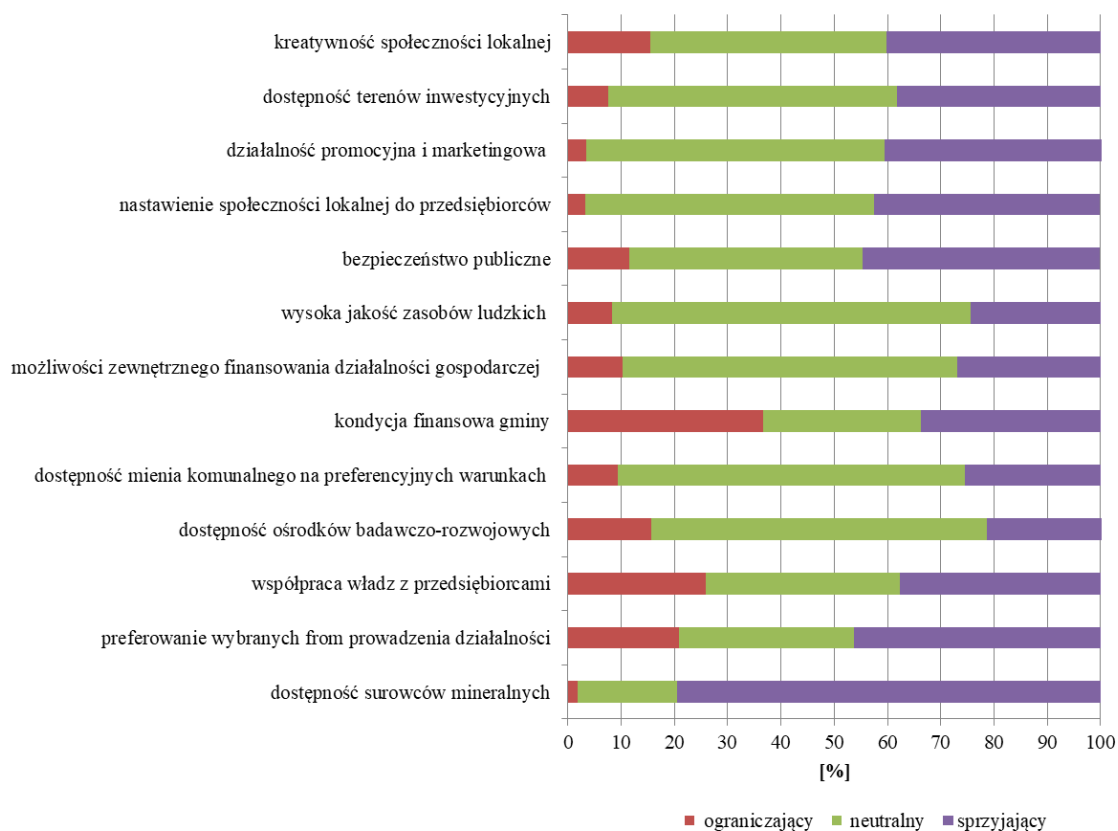
Rys. 9. Czynniki determinujące podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej wskazane przez samorządowców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Z kolei ankietowani przedsiębiorcy za najważniejszy czynnik determinujący podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej uznali aż w prawie 80% dostępność surowców mineralnych, gdzie czynnik ten miał znaczenie dla zaledwie 14% samorządowców. Badani przedsiębiorcy (46,20%) jako czynnik sprzyjający wskazali preferowanie wybranych form prowadzenia działalności (17,90% samorządowców uznało ten czynnik za sprzyjający podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej). W opinii 37,60% ankietowanych przedsiębiorców czynnikiem sprzyjającym jest współpraca władz z przedsiębiorcami i nie jest ona tak istotna jak dla samorządowców (62%). Pozostałe czynniki takie jak: kondycja finansowa gminy (33,80%), czy wysoka jakość zasobów ludzkich (24,40%) zostały uznane przez badanych przedsiębiorców jako czynniki sprzyjające podejmowaniu i prowadzeniu

działalności gospodarczej na ponad dwukrotnie niższym poziomie niż uznali je ankietowani władarze gmin (rys. 10).

Rys. 10. Czynniki determinujące podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej wskazane przez przedsiębiorców*

* Respondenci mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

4. Podsumowanie i wnioski

Współpraca samorządów z obecnymi i potencjalnymi przedsiębiorcami, którzy zlokalizują działalność gospodarczą na ich terenie to bardzo ważne zadanie prowadzące do rozwoju gospodarczego na poziomie lokalnym. Ważne jest diagnozowanie potrzeb przedsiębiorców i tworzenie dogodnych warunków do prowadzenia na danym obszarze z zaangażowaniem potencjału endogenicznego, a także wykorzystywanie szans z otoczenia. Takie działania są możliwe, jeśli podejmuje się je w oparciu o wzajemne zrozumienie odnośnie potrzeb i możliwości interesariuszy (samorządów, przedsiębiorców i lokalnej społeczności).

Uzyskane wyniki badań upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Samorządy gminne starają się angażować przedsiębiorców w tworzenie przyjaznego klimatu do prowadzenia działalności gospodarczej na terenie, którym zarządzają. Najczęstszą formą stosowaną przez 76% badanych samorządowców było zapraszanie przedsiębiorców na sesje rady gminy, aby mogli oni partycypować w decyzjach odnośnie spraw, które ich dotyczą na poziomie gminy. Przedsiębiorcy (93%) potwierdzili tego typu działania, które wskazali władarze gmin.
2. Wystąpiły różnice w postrzeganiu jakości świadczonych usług przez pracowników urzędu gminy przez samorządowców i przedsiębiorców. Władarze gmin znacznie lepiej ocenili jakość usług w ich urzędzie, uznając ją najczęściej za bardzo wysoką. Natomiast nikt z badanych przedsiębiorców nie podzielił tego zdania i nie ocenił jakości ww. usług jako bardzo wysoką, chociaż ocenę wysoką przedsiębiorców uzyskały wszystkie wymienione w ankiecie kryteria związane z wiedzą i kompetencjami pracowników, ich życzliwym stosunkiem do petenta a także zgodnością z oczekiwaniami, sprawnością i czasem realizacji danej sprawy.
3. Odmienne dwie badane grupy (samorządowcy i przedsiębiorcy) oceniły również narzędzia wspierające podejmowanie i rozwój działalności gospodarczej wykorzystywane przez władze gminy.
4. Wśród czynników determinujących podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej wystąpiły różnice w ich postrzeganiu w obu ankietowanych grupach. Ponad 67% samorządowców jako najważniejszą stymulantę wskazało wysoką jakość zasobów ludzkich. Z kolei tylko 28,70% badanych

przedsiębiorców uznało ten czynnik za sprzyjający. Podobnie oceniono na prawie dwukrotnie niższym poziomie względem władarzy gminy znaczenie kondycji finansowej gminy we wspieraniu przedsiębiorczości, gdzie niespełna 34% przedsiębiorców uznało ten czynnik za sprzyjający.

5. Wystąpiły również podobieństwa w postrzeganiu czynników przez obie badane grupy. Uznano ważność takich czynników jak: dostępność terenów inwestycyjnych, nastawienie społeczności lokalnej do przedsiębiorców, działalność promocyjną i marketingową oraz dostępność mienia komunalnego na preferencyjnych warunkach.

Przeprowadzone badania dotyczące ważności czynników determinujących rozwój przedsiębiorczości gospodarczej wykazały w większości różnice w ich postrzeganiu przez przedsiębiorców i władze samorządowe. Sformułowane wnioski będą miały istotne znaczenie w kreowaniu rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej, gdyż istnieje niedostatek dowodów empirycznych dotyczących zależności między samorządami lokalnymi a przedsiębiorcami. Należałoby również, na podstawie uzyskanych wyników badań, opracować strategiczne standardy współpracy samorządowców z przedsiębiorcami tak, aby funkcjonowały one niezależnie od zmiany władzy na danym szczeblu samorządu. Zapewniłoby to stabilność przepisów prawa lokalnego w kontekście najważniejszych czynników mających największy wpływ na lokalny rozwój gospodarczy.

5. Literatura

- Dziemianowicz W. 2008. *Konkurencyjność gmin w kontekście relacji władze lokalne - inwestorzy zagraniczni*. Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Gąsiorowska-Mącznik E. 2016. *Przedsiębiorczość w wybranych koncepcjach ekonomii i zarządzania*. W: Zarządzanie i gospodarka. Wybrane zagadnienia i procesy. Procesy zarządzania w wybranych sferach aktywności gospodarczej, pod. red. nauk. J. Kota. Monografie, studia, Rozprawy, M87. Politechnika Świętokrzyska, Kielce, s. 22-34.
- Karaszewski W., Siemińska E., Jaworek M., Czaplewski L., Kuzel M., Szałucka M., Szóstek A., Kuczmarska M., Kokosińska M. 2015. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w województwie kujawsko-pomorskim. Raport z badania*. UMK w Toruniu, Toruń.
- Karaszewski W. (red.). 2016. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych województwach Polski – analiza porównawcza*. Wyd. Nauk. UMK w Toruniu, Toruń, s. 23-66.
- Kisman Z.A., Tasar I. 2014. *The key element of lokal development*. Procedia Economics and Finance, No 15/2014.
- Lissowska M. 2004. *Instytucjonalne wymiary procesu transformacji w Polsce*. Szkoła Główna Handlowa-Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Lizińska W. 2012. *Klimat inwestycyjny jako czynnik bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce (studium na poziomie układów terytorialnych)*. Wyd. Nauk. UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- Lizińska W., Marks-Bielska R., Żróbek-Różańska A. 2017. *Nieruchomości w rozwoju społeczno-gospodarczym – wybrane aspekty*. Wyd. Instytut Nauk Politycznych, UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- Marks-Bielska R. 2016. *Wprowadzenie*. W: *Przedsiębiorczość gospodarcza a rozwój lokalny*, pod red. nauk. R. Marks-Bielskiej. Informatyczny Ekspert, Olsztyn, 13-20.
- Marks-Bielska R., Wojarska M., Lizińska W., Babuchowska K. 2016. *Sprawność instytucjonalna a lokalny rozwój gospodarczy – studium przypadku gminy Kurzętnik* W: *Przedsiębiorczość gospodarcza a rozwój lokalny*, pod red. nauk. R. Marks-Bielskiej. Informatyczny Ekspert, Olsztyn, 41-67.
- Marks-Bielska R., Lizińska W., Babuchowska K., Wojarska M. 2017. *Sprawność instytucjonalna vs. lokalny rozwój gospodarczy - czynniki kształtujące i interakcje. Raport z wykonania projektu badawczego*, Olsztyn.
- Marks-Bielska R., Kozajda J. 2018. *Gospodarowanie budżetem gminy w kontekście funkcjonowania gospodarki lokalnej*. Humanities and Social Sciences, Quartely, Volume XXIII, Research Journal 25 (3/2018), 199-211.
- Noronha T. Vaz, Nicolas F. 2001. *State of art in instruments for local development SMEs and VSEs*, not published paper. University of Algarve, Faro, Portugal.
- North D.C. 1984. *Transformation costs, institutions and economics history*. Journal of Institutional and Theoretical Economics, nr 140.
- Pakoński K. 2003. *Zarządzanie finansowe i strategiczne*. FRDL, Warszawa.
- Skica T., Bem A. 2014. *Rola samorządu terytorialnego w procesach stymulowania przedsiębiorczości*. Studia Regionalne i Lokalne. Scholar, Warszawa, nr 1(55), s. 79-92.
- Sobczak T. 2000. *Pozyskiwanie środków finansowych na inwestycje komunalne*. W: *Konkurencyjność miast i regionów*. Z. Szymła (red.). Wyd. AE, Kraków.
- Stachowiak K. 2007. *Instytucjonalne uwarunkowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce*. Wyd. Nauk. Bogucki, Poznań.
- Śniegowska D. 1992. *Samorząd terytorialny a rozwój gospodarki lokalnej*. Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, Poznań. Nr 205, s. 85-92.
- Turvey R. 2006. *Development from within: an evaluative research on economic development strategies*. GeoJournal. Springer. Vol. 67, No. 3, pp. 207-222.
- Typa M. 2016. *Rola przedsiębiorstw w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 30(1), 62–75.
- Vincent C., Stephen C. 2015. *Local Government Capacity Building and Development: Lessons, Challenges and Opportunities*. J. Pol. Sci. Pub. Aff. 3: 149, (DOI: 10.4172/2332-0761.1000149).
- Williamson O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. The Free Press, New York.
- Zuzek D. 2018. *Wyzwania wobec rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w gminach na obszarach Natura 2000 – aspekty ekonomiczne, społeczne i ekologiczne*. Wyd. Difin, Warszawa.

6. Ramowy plan pracy

Spis treści

Streszczenie

Wstęp

1. Cel i metodyka badań

- 1.1. Cel, hipotezy badawcze
- 1.2. Źródła materiału badawczego i metodyka badań

2. Przedsiębiorczość jako element rozwoju gospodarczego

- 2.1. Teoretyczne podstawy przedsiębiorczości
- 2.2. Współczesne definicje przedsiębiorczości, przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa
- 2.3. Przedsiębiorczość w ujęciu lokalnym
 - 2.3.1. Gospodarka lokalna - definicje, cele, podmioty i specyfika rozwoju lokalnego
 - 2.3.2. Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego
 - 2.3.3. Stymulanty i destymulanty lokalnego rozwoju gospodarczego
 - 2.3.4. Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu polityki rozwoju społeczno-ekonomicznego
 - 2.3.5. Planowanie rozwoju lokalnego
 - 2.3.6. Instrumenty rozwoju lokalnego

3. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w gminach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego

- 3.1. Charakterystyka sytuacji ekonomicznej gmin województwa warmińsko-mazurskiego
 - 3.1.1. Struktura gospodarki lokalnej
 - 3.1.2. Infrastruktura i układ komunikacyjny
- 3.2. Lokalny rynek pracy
- 3.3. Potencjał rozwoju gospodarczego badanych gmin

4. Rola samorządu w stymulowaniu rozwoju lokalnego

- 4.1. Instrumenty kreowania i rozwoju przedsiębiorczości
 - 4.1.1. Plany zagospodarowania przestrzennego
 - 4.1.2. Ekonomiczno-finansowe
 - 4.1.3. Administracyjno-prawne
 - 4.1.4. Instytucjonalno-organizacyjne

5. Przedsiębiorczość gospodarza w świetle wyników własnych badań empirycznych

- 5.1. Czynniki determinujące podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej
- 5.2. Bariery zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw
- 5.3. Oczekiwania przedsiębiorców względem władz lokalnych
- 5.4. Współpraca z lokalnymi przedsiębiorcami i aktywność samorządu we wspieraniu prowadzenia działalności gospodarczej

Podsumowanie i wnioski

Piśmiennictwo

Spis tabel i rysunków

Aneks

7. Wykaz dorobku naukowego

1. MARKS-BIELSKA R., DERESZEWSKI W. 2018. *Sprawność instytucjonalna w obszarze społecznym na przykładzie realizacji polityki mieszkaniowej przez gminę Kurzętnik*. OPTIMUM. ECONOMIC STUDIES, No 1 (91): 147-159.
2. DERESZEWSKI W. 2017. *Polityka mieszkaniowa – studium przypadku na przykładzie gminy Kurzętnik*. Mat. I Konferencji Forum Holzbau Polska. Wyd. Forestor Communication, Warszawa: 279-291.
3. DERESZEWSKI W. 2017. *Gmina Kurzętnik – gmina przyjazna energii*. W: *Odnawialne źródła energii. Teoria i praktyka*, pod red. I. Pietkun-Greber i P. Ratusznego. Wyd. COTI, Opole: 183-187.
4. DERESZEWSKI W. 2016. *Przedsiębiorczość gospodarcza w gminie Kurzętnik*. W: *Przedsiębiorczość gospodarcza a rozwój lokalny*, pod red. R. Marks-Bielskiej. Wyd. Informatyczny Ekspert, Olsztyn: 69-92.
5. DERESZEWSKI W., ZABOROWSKA B. 2014. *Fundusz sołecki jako instrument rozwoju lokalnego na przykładzie gminy Kurzętnik*. W: *Problemy polityki ekonomicznej państw Europy Środkowej i Wschodniej. Aspekty makroekonomiczne i regionalne*, pod red. A. Ignasiak-Szulc i W. Kosiedowskiego. Wyd. Nauk. UMK, Toruń: 411-425.
6. MARKS-BIELSKA R., DERESZEWSKI W. 2014. *Развитие предпринимчивости на примере гminy Куржентник (Entrepreneurship Development on the Example of the Kurzętnik Commune)*. In: Drobyazko S.I. (ed.). *Problems of Social and Economic Development of Business. Collectiv Monograph. Scientific Journal Economics and Finance*. Publishing House „BREEZE” Montreal, Canada: 22-29.
7. MARKS-BIELSKA R., DERESZEWSKI W., ZABOROWSKA B. 2014. *Rola i znaczenie inwestycji w rozwoju lokalnym na przykładzie gminy Kurzętnik*. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 40 (4/2014): 145-160.
8. MARKS-BIELSKA R., DERESZEWSKI W. 2012. *Przedsiębiorczość gospodarcza kobiet na przykładzie gminy Kurzętnik*. W: *Przedsiębiorczość – natura i atrybuty*, pod red. K. Jaremczuka. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg, T. I: 237-254.